

ЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Важливу роль у становленні моральної особистості відіграють етичні уявлення, особливо в дошкільному дитинстві. На етапі дошкільного віку дитина мислить образами, уявлення виступають основним матеріалом наочно-образного мислення – кожна моральна категорія, кожна моральна якість для дітей абстрактна поки вона не втілиться в конкретні яскраві образи.

Формулювання мети статті. Метою даної публікації є аналіз емпіричних даних особливостей етичних уявлень дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз наукових джерел з означеної проблеми. За даними філософських джерел поведінка розглядається у тісному взаємозв'язку і як наслідок етичних уявлень [1]. Аналіз психологічної літератури з проблеми морального розвитку особистості доводить, що етичні уявлення є основою морального розвитку, безпосередньо впливають на мотивацію поведінки та емоційну сферу дитини, виконують адаптивну, орієнтувальну, регулятивну функції [2; 3; 5; 6; 8; 9; 10]. На основі опрацювання наукових джерел з проблеми дослідження сутність поняття етичні уявлення ми розуміємо як узагальнені чуттєво-наочні образи належних зразків поведінки, які мають нормативно-оцінний зміст. Тому етичні уявлення розглядаються нами як інтегральне когнітивно-емоційне утворення, яке поєднує в собі певне розуміння моральної категорії та оцінне відношення до неї.

Виклад основного матеріалу статті.

В рамках констатувального експерименту, метою якого було вивчення особливостей етичних уявлень у дітей старшого дошкільного віку, нами з'ясовувалося розуміння та оцінка дітьми позитивних моральних якостей таких як доброта, чесність, щедрість, ввічливість, чуйність, скромність та протилежних їм – злість, брехливість, жадібність, грубість, жорстокість та хвастливість. На

даному етапі дослідження використано методи емпіричного дослідження: діагностичні завдання «Бесіда», «Історія», «Сюжетні картинки», основу яких склали стандартизовані методики Ю. Афонькіної, Г. Урантаєвої [4; 7]. Стандартизовані методики були модифіковані до потреб даної розвідки – додано відповідний стимульний матеріал, доопрацьовано обробку результатів дослідження з урахуванням мети констатувального експерименту, уточнень в ході обробки даних пілотажного дослідження.

Констатувальним експериментом охоплено 100 дітей старшого дошкільного віку столичних навчальних закладів: ДНЗ № 208 та ШДС «Київські каштани». Результати діагностичних завдань дослівно фіксувалися у протоколах, згодом піддавалися якісній та кількісній обробці, здійснювалася систематизація, узагальнення та інтерпретація результатів. Аналіз та інтерпретація результатів відбувалися за напрямками: індивідуальний, загальний та гендерний. З метою узагальнення та повного аналізу отриманих результатів виконання усіх діагностичних завдань («Бесіда», «Історія», «Сюжетні картинки»), які взаємодоповнюють один одне, проведено якісний, кількісний та статистичний аналіз.

Отримані дані дозволили здійснити ранжування етичних уявлень дітей старшого дошкільного віку про моральні якості. Розміщення отриманих величин у порядку зменшення, за принципом найбільш усвідомлених моральних якостей дітьми старшого дошкільного віку (ранг один – найбільш усвідомлена якість, ранг дванадцять – найменш усвідомлена якість), відображено у гістограмі (рис.1). Як видно з гістограми, найбільш усвідомленими дітьми є негативні моральні якості: жадібність, злість, брехливість.

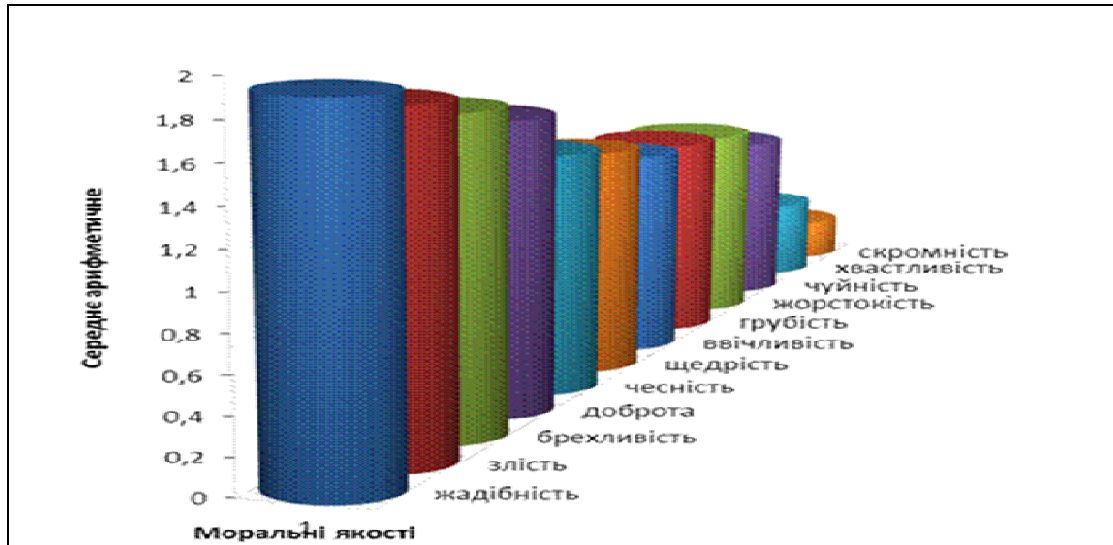

Рис. 1. Ранжування етичних уявлень дітей про моральні якості

Так, більш точне уявлення у опитаних склалося про жадібність (середній показник вибірки становить 1,92 бали за максимального балу – 3): узагальнене уявлення виявлено у 32 % опитаних, одиничне уявлення мають 53 %, у 15% старших дошкільників уявлення про дану моральну якість не сформоване. Наведемо приклади відповідей дітей під час бесіди: «Жадібний – це хто не ділиться чимось. Жадібний – це погано, бо ні з ким не ділиться», «Хто нікому не дає, жаднічає; він робить погано». Найчастіше діти пов’язують жадібність з конкретними діями (не дає іграшок, цукерок), наприклад: «Це той, хто не дає іграшки. Погано, бо нада ділиться, а він не ділиться, а ще мультиків не дає. Погано, бо в такого тоже нечиста душа». Аналіз відповідей дітей засвідчує, що старші дошкільники добре знайомі з моральною нормою «не будь жадібним». Більшість дітей виокремлювали і називали дану моральну якість в конкретних ситуаціях (методика «Історія», «Сюжетні картинки»). Так, 90 % респондентів правильно розклали рисунки (методика «Сюжетні картинки»), обґрунтовуючи своє рішення при чому, 17 % дітей від загальної вибірки не лише безпомилково віднесли зображене до негативних вчинків, обґрунтували свій вибір, але й самостійно назвали моральну якість.

Друге місце в цьому ряду посідає уявлення про злість (середнє арифметичне становить 1,8 балу). Узагальнене уявлення про дану моральну якість виявлено у

23% опитаних, наприклад: «Це той, хто когось обіжає. Це погано, тому він може штовхнути і вдарити», «Злі – це які не допомагають другим людям, обіжають». Одиначне уявлення про злість має 61% дітей загальної вибірки, у 16% - уявлення фрагментарне. Відмітимо, що практично всі старші дошкільники відносять злість до негативних моральних якостей, нестійкість оцінки даної моральної якості спостерігається у 4 % опитаних (в одному випадку дають позитивну оцінку, в іншому – негативну; найчастіше неправильна оцінка якості здійснювалася в конкретній ситуації буття). В поясненні злості діти виділяють діяльнісний та експресивний компонент. Так, в дитячих відповідях простежується чітка характеристика злості через виділення конкретних дій: б'є, ображає, злиться, нікого не любить, убиває, відбирає, кричить, не допомагає. Злість діти найчастіше асоціюють з негативними казковими персонажами та негативними стереотипними образами людей, що транслуються за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій («вовк, бо може з'їсти людину», «тигр, бо може вкусить», «лев», «бандит», «отакий чорний, дуже страшний»).

На третьому місці у проранжованому списку уявлення про брехливість – середнє арифметичне усієї вибірки складає 1,68 балу. Так, за результатами аналізу даних усіх діагностичних завдань, узагальнене уявлення про брехливість склалося у 26 % дітей, 48 % дітей мають одиначне уявлення, у решти опитаних, що становить 26 % загальної виборки уявлення про брехливість фрагментарне, нестійке, емоційно-оцінна функція виражена слабо. Під час бесіди узагальнене уявлення відображалося у таких відповідях: «Це коли обманюють», «Брехливий – це хто говорить неправду», «Брехливий – це той, хто бреше. Це погано – скажи «чесно» чи «не чесно» скажи, а обманювати не можна». Досить часто у поясненнях брехливості діти посилаються на своїх ровесників. Відмітимо, що в аналізі конкретних ситуацій буття (діагностичні завдання «Сюжетні картинки», «Історія») 88 % дітей усієї вибірки віднесли брехливість до негативних моральних якостей, проте лише 43 % обґрунтували власне рішення.

Четвертий ранг посідає уявлення про доброту – середній показник усієї вибірки становить 1,56 балу. Аналіз результатів виконання усіх діагностичних завдань засвідчує, що узагальнене уявлення щодо цієї моральної якості склалося у 9 % опитаних, 69 % мають одиничне уявлення і 22 % дітей мають фрагментарне нестійке уявлення. У бесіді спостерігалася спроба філософського осмислення доброти, її духовної природи, так четверо п'ятирічних хлопчиків дали наступну характеристику даної якості: «Добрий – це хороша людина. У них добра душа. Добра душа – це кусочок Бога, а Бог – це енергія, це душа», «Бог добрий, тому що людям дає добро», «Бога називаємо добрим, бо він робить добро», «Добра людина – це добре серце. Добре серце дає багато сили бути хорошою людиною» (відмітимо той факт, що ці діти не лише з різних груп, але й різних дошкільних закладів). Поширеними відповідями були такі: «Це хто не обіжає. Нікого не обіжає», «Хто допомагає всім людям», «Хто любить людей і тварин, жаліє всіх». Аналіз дитячих відповідей дозволив виявити цікавий факт – значна частина дітей пояснює доброту посилаючись на близьких дорослих (мама, тато, бабуся) та на себе (18 % загальної вибірки). Таким чином, образ доброти у старших дошкільників пов'язаний конкретною дією, зокрема допомогою (переважна більшість) та емоційним відношенням до інших, неконфліктністю.

На п'ятому місці – уявлення про чесність (середній показник вибірки – 1,29 балу). За сумарними результатами усіх діагностичних завдань узагальнені адекватні уявлення склалися у 13% опитаних, у 35% - одиничне уявлення, несформоване уявлення про чесність у 52% дітей, з них 4% дітей навіть не визначилися з моральною оцінкою чесності у жодному із запропонованих діагностичних завдань. Зокрема, під час бесіди узагальнені уявлення відображалися у подібних відповідях: «Він не обманує, тому це добре», «Чесний – це хто завжди держить слово». В ряді відповідей спостерігаються одиничні уявлення про чесність, наприклад: «Хто признається», «Зберігає тайни», «Хто говорить людям усі секрети про машини», «Хто чесно грає», «Хто

ділиться по чесному». Але переважна частина відповідей свідчать про невірне уявлення про дану моральну якість, серед них: «Це хто друг», «Чесний - хто дає іграшки», «Хто не б'ється», «Мама, папа чесні, бо хорошо учаться». У 9% опитаних виникли труднощі під час моральної оцінки чесності в конкретній ситуації буття (діагностичні завдання «Сюжетні картинки», «Історія»).

Шостий ранг становить уявлення про щедрість з середнім показником вибірки 1,21 балу. За підсумками виконання пакету діагностичних завдань, узагальнені етичні уявлення про дану моральну якість сформувалися лише у 5% дітей («Це така людина, яка ділиться», «Хто все дає своє, не жаліє»); 46% опитаних має одиничне уявлення про щедрість («Хто дає іграшки» «Той, хто машини дає і всі свої іграшки»). У 49% усієї вибірки уявлення про щедрість практично відсутнє. У багатьох дітей сформувалося невірне уявлення про цю моральну якість: «Це річка така... Ні. Щедрий – це коли близько до річки. Це добре», «Це хто не дереться», «Це коли друзі беруться за руки», «Це сумний настрій»). В ряді випадків – 9% від загальної кількості респондентів, що зафіксовано під час бесіди, моральна оцінка щедрості як людської якості не відповідає загальноприйнятій у суспільстві, наприклад: «Щедрий – він поганий». Виконуючи завдання діагностичної методики «Сюжетні картинки» лише 2% дітей змогли правильно назвати моральну якість у конкретній ситуації, ще 50% обґрунтували зображений вчинок як позитивний, мотивуючи власну оцінку, 42% дітей віднесли зображений вчинок до позитивних, але обґрунтувати не змогли, 6% опитуваних зображення на рисунку віднесли до негативних вчинків.

На сьомому місці у проранжованому списку – уявлення про ввічливість. Середній показник усієї вибірки становить 1,1 балу. Узагальнене уявлення про ввічливість сформувалося лише у 4% дітей, про що свідчать наступні відповіді під час бесіди: «Ввічливий – це хто говорить всім людям ввічливо, він чемний. Ввічливо – добре, правильно», «Це, який ввічливо відноситься до людей. Це хороша людина»; під час аналізу конкретних ситуацій ці діти безпомилково (діагностичні завдання «Сюжетні картинки», «Історія») виділяли і називали

моральну якість, правильно оцінювали вчинок, обґрунтовуючи власну оцінну позицію. 37 % опитаних мають одиничне уявлення; у переважній більшості дітей, що становить 59 % від загального числа опитаних, уявлення про ввічливість не сформоване («Крокодил, бо плаває у воді», «Це хто постійно живе», «Це значить є буква А, уроки коли пишуть», «Хлопчик такий тоненький. Це такий, що нічого не знає, не розуміє і обманює всіх», «Ввічливий поганий. Тому що нічого не розуміє, не їсть»). Тривожить той факт, що у 25 % дітей спостерігається нестійка оцінка моральної якості, а 2 % опитаних не дали навіть оцінку моральної якості у жодному з діагностичних завдань.

Восьмий ранг з середнім арифметичним 1,08 балу становить уявлення про грубість. Лише 2 % від загальної виборки мають узагальне уявлення про цю моральну якість, наведемо приклад дитячих відповідей під час бесіди: «Це котрий завжди злиться на свою маму, виховательку або шеф-повара. Поганий – він завжди сердиться», «Хто поганий, бо може всіх обідить», «Це той, хто грубить комусь. Мама казала, що я грублю і я тепер знаю»; в конкретній життєвій ситуації діти цієї групи виділили і назвали моральну якість, обґрунтували власну оцінну позицію щодо конкретного вчинку («Це поганий вчинок. Вона йде, у неї важкі рюкзаки. Он як стоїть! Не відкрив їй двері – грубий!», «Це нехороший вчинок. Той хлопчик грубий, даже не подивився, а вона не може відкрити»). 35 % дітей має одиничне уявлення про грубість, у решти опитаних – 63% уявлення не сформоване.

Дещо нижчий середній показник (1,04 балу) зафіксовано в уявленнях про жорстокість – ранг дев'ятий. Сумарні результати виконання усіх діагностичних завдань дозволяють зробити наступні висновки: узагальнене уявлення про жорстокість у жодного опитаного не склалося, 35% дітей мають одиничне уявлення, у 65% – уявлення взагалі не сформувалося. Проаналізуємо результати виконання різних діагностичних завдань. Під час бесіди узагальнені уявлення про жорстокість виявлені лише в поодиноких випадках, наприклад: «Жорстокий – це коли нечиста, грязна душа. Жорстокий – він погано». Одиничне уявлення

про дану моральну якість (орієнтоване на конкретну ситуацію, дію) також виявлено у небагатьох відповідях дітей, зокрема: «Це хто сильний, б'є ужасно, що кров тече. Жорстокий – поганий, бо може вдарити сильно», «Жостокий – хто сильний. Поганий, бо може всіх побити»; частіше діти визначали жорстокість оцінкою «погано». Поряд з тим значна частина дітей має невірне уявлення про жорстокість, моральна оцінка якості не відповідає суспільно прийнятій оцінці: «Жорстокий – це залізо, бо його не можна зім'яти і вкусити. Жорстокий, він хороший, бо залізничний», «Це як мама навчила дитину і вона поважає», «Це хто людина гарна. Він п'є чай», «Дідусь, бо він плаче. Хороший, бо говорить усі секрети».

Уявлення про чуйність (середній показник вибірки – 0,91 балу), хвастливість (0,43 балу) та скромність (0,22 балу) відповідно наділені десятим, одинадцятим та дванадцятим рангами. Уявлення про ці моральні якості фрагментарні, в більшості випадків невірні. Зокрема, узагальнене уявлення про чуйність не склалося у жодного зі 100 опитуваних, одиничне уявлення зафіксовано у 32 % дітей, у переважній більшості – 68 % усієї вибірки – уявлення не сформоване. Під час бесіди чуйність діти найчастіше пояснювали як «той, хто добре чує», тому питання уточнювалося російською мовою, наведемо приклади: «Чуйний – хто чує. Хороший, бо все чує. Отзивчивий – хто негарно поводить. Погано робить, бо погано поводить»; «Чуйний – це хто все чує. А отзивчивий – це хто нікого не слухає. Поганий, бо нікого не любить». В переважній більшості діти давали однослівну відповідь «не знаю», траплялися і такі відповіді: «Чуйний – це людина в Україні і селі, це значить злий чуть-чуть. Звичайно, він поганий», «Чуйний – це щоб на стінку приліпити і красиво було». Відмітимо той факт, що в аналізі конкретних життєвих ситуацій більшість опитаних дали позитивну оцінку чуйності (81 %), однак під час бесіди ці ж діти у багатьох випадках заперечили собі, таким чином, узагальнені дані усіх діагностичних завдань засвідчили нестійкість моральної оцінки даної якості у 40 % опитаних.

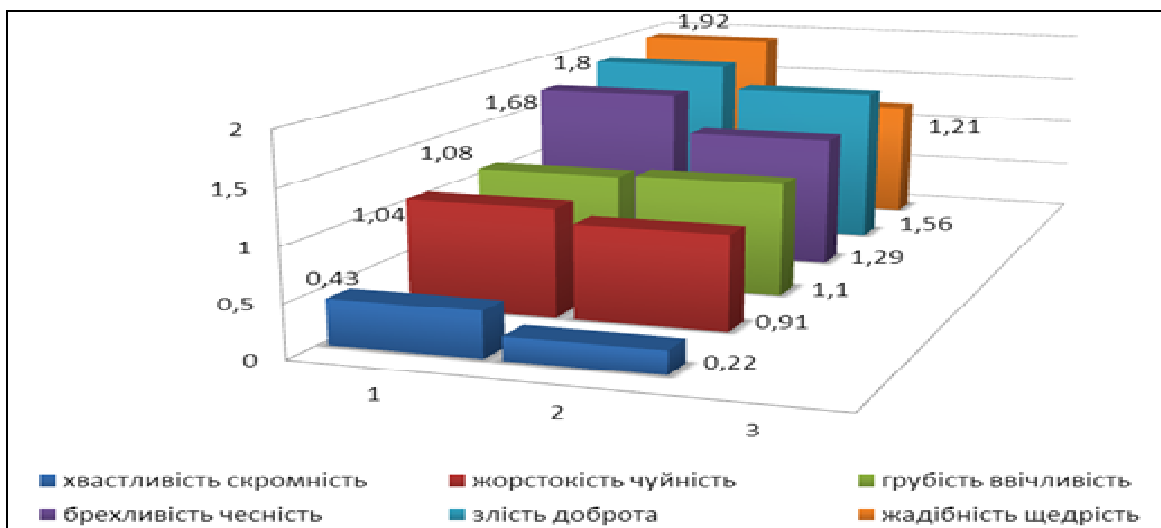
Узагальнене уявлення про хвастливість, як засвідчують результати усіх застосованих діагностичних завдань, має лише 2% опитаних, ще у 3 % склалося одиничне уявлення, у 50 % дітей уявлення про моральну якість фрагментарне, нестійке (в одному випадку діти визначають якість як позитивну, в іншому – як негативну), у 45 % навіть фрагментарного уявлення не сформувалося («Хвастливий – це той, що любить квасоллю... хороший», «Це хто хвостом махає», «Я таке з мамою ще не вчила, і на підготовці не вчила, ми тільки букви пишемо», «Хвастливий – це тигр, тому що він хвостом двигає. Він хороший, бо говорить усі секрети»). Аналіз відповідей показав, що наявність узагальненого образу даної моральної якості не завжди співпадає з адекватною моральною оцінкою, наприклад: «Хвастливий – це хто хвастається. Хвастатися – це добре. Мені папа і мама дозволяють», «Це хто вихваляється... Він хороший, тому що він усім хвастається», «Це той, хто сильно гордиться собою, хто свої історії любить розказувати, ляльками хвастається. Це хороший». Під час аналізу конкретних життєвих ситуацій, що були пред'явлені у вигляді рисунків (методика «Сюжетні картинки») 65% дітей не змогли дати загальноприйнятну моральну оцінку хвастливості, у 27% респондентів оцінка вчинку обмежувалася лише віднесенням малюнку до групи негативних вчинків, 6% дітей дали мотивовану оцінку поведінки персонажів і тільки 2% старших дошкільників від загальної виборки не лише мотивували моральну оцінку вчинку, але й виокремили моральну якість: «Вона негарно робить, он як хвастається, що у неї такі украшения», «Сюди покладу, погано – вони вдвох хвастаються».

Останній ранг у списку моральних якостей посідає скромність. Аналіз результатів діагностичних завдань дозволяє зробити наступні висновки: узагальнене уявлення про скромність не сформувалося у жодного респондента, 2 % дітей мають одиничне, нечітке уявлення про скромність, у 98% уявлення не сформоване про що свідчать такі відповіді: «Скромний – це обідна людина», «Скромний – це поганий, тому що може вдарити або щось собі зробити», «Скромним ми називаємо хлопчика, який нічого не знає, не розуміє. Це

поганий». Під час виконання завдань «Сюжетні картинки», «Історія» 91% дітей не знали яку моральну оцінку дати вчинку, лише 8% респондентів віднесли вчинок до позитивних, проте так і не пояснили власного рішення.

Отже, результати засвідчують, що рівень сформованості етичних уявлень у дітей не відповідає віковій нормі, адже переважають одиничні, фрагментарні образи. Це підтверджується і даними описової статистики: середнє вибірки становить 1,18 (що вказує на відносну оцінку сформованості етичних уявлень у старших дошкільників у межах 40 % від оцінки абсолютної), при стандартному відхиленні 0,32 та дисперсії 0,1 що свідчить про однорідність сукупності та типовість середньої величини усієї вибірки; мода, як значення, що найчастіше зустрічається у вибірці становить 1,19; середина всієї сукупності (медіана) теж 1,19.

Порівняльний аналіз даних усієї вибірки за дихотомічним принципом демонструє наступну особливість етичних уявлень старших дошкільників: кількісні характеристики уявлень про негативні моральні якості в переважній більшості вищі, ніж кількісні характеристики уявлень про позитивні моральні якості (рис.2).

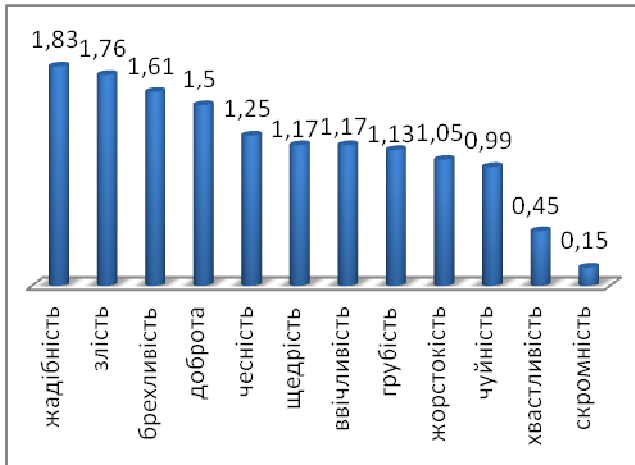

Рис. 2. Особливості уявлень дітей старшого дошкільного віку про позитивні та негативні моральні якості

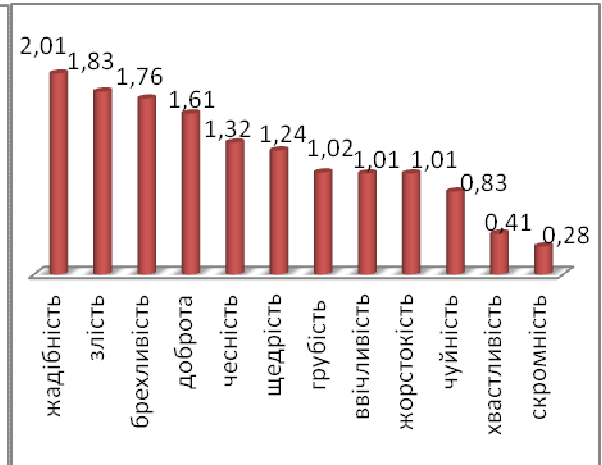
Як видно з гістограми, особливо відчутна різниця в уявленнях про моральні якості «жадібність» – «щедрість» (розбіжність становить 0,71 балу або 37%), «хвастливість» – «скромність» (різниця: 0,21 балу або 49 %), «брехливість» – «чесність» (різниця: 0,39 балу або 23%). Це свідчить про те, що уявлення дітей про негативні моральні якості розвинені краще. Виняток становить лише уявлення про дихотомічні поняття «ввічливість» – «грубість» – це єдиний випадок, коли уявлення про позитивну моральну якість в кількісних показниках виражена вище, хоча й з невеликою різницею. Ймовірно, така особливість може бути викликана відсутністю систематичної роботи – переважно моральні категорії діти засвоюють як правила, імперативи: «не можна обманювати, обманюють погані діти», «не будь таким жадібним», що в багатьох випадках звучать у зв'язку з негативними проявами поведінки самої дитини і піддаються негативній емоційній оцінці.

Аналіз гендерних особливостей сформованості етичних уявлень засвідчив, що в цілому рівень розвитку етичних уявлень про моральні якості у хлопчиків і дівчаток істотно не відрізняється. Так, середнє вибірки дівчаток вище лише на 0,02 б., медіана та мода мають однакові показники, отже значимих кількісних відмінностей не спостерігається.

Звернемося до порівняльного аналізу змісту кожної моральної якості у вибірці хлопчиків і дівчаток. Ранжирування отриманих величин у порядку зменшення, за принципом найбільш усвідомлених моральних якостей дітьми старшого дошкільного віку представлено на рисунках 3, 4.

Рис. 3. Ранжирування етичних уявлень хлопчиків про моральні якості

Рис. 4. Ранжирування етичних уявлень дівчаток про моральні якості

Як видно з гістограми принцип засвоєння моральних якостей для обох гендерів практично однаковий, порядок рангів порушується лише на сьомій та восьмій позиції: так, у вибірці хлопчиків сьомий ранг належить уявленням про ввічливість, восьмий – уявленням про грубість, у дівчаток навпаки – уявлення про грубість випереджають розвиток уявлень про ввічливість. Рівень етичних уявлень про моральні якості жадібність, злість, брехливість, доброта, чесність, щедрість та скромність у дівчаток вище, ніж у хлопчиків. Хлопчики, у порівнянні з дівчатками, мають вищі показники уявлень про ввічливість, грубість, жорстокість, чуйність та хвастливість. Порівняльний аналіз засвоєння дихотомічних категорій обома гендерами демонструє наступну особливість – рівень сформованості уявлень про негативні моральні якості у дівчаток в сукупності вище, ніж у хлопчиків.

Аналіз узагальнених результатів дозволив окреслити типологічні особливості етичних уявлень дітей старшого дошкільного віку.

1 тип (0 – 1 бал) етичні уявлення не сформовані або носять фрагментарний нестійкий характер, емоційно-оцінна функція виражена слабо. У дітей цього типу спостерігається відсутність відповіді, висловлювання, які не стосуються характеристики моральної якості, номінальне трактування (добрий – це хто добрий), образ моральної якості відображається лише через оцінку (щедрий – це

хороший). Оцінка моральної якості або відсутня, або під час виконання різних діагностичних завдань дитина одну і ту ж моральну якість відносить до різних дихотомічних категорій, іноді моральна оцінка не відповідає загальноприйнятій у суспільстві. До даного типу віднесено 27 % дітей, які брали участь у констатувальному експерименті.

2 тип (вище 1 – 2 бали) – етичні уявлення мають одиничний характер з вираженою емоційно-оцінною функцією, проте не завжди обґрунтованою моральною оцінкою. Означений контингент становить 73 % загальної вибірки.

3 тип (вище двох балів) характеризується узагальненістю та точністю вторинних когнітивно-емоційних психічних утворень щодо моральних якостей людини (узагальнення здійснюється за суттєвою ознакою), умінням виокремлювати і називати моральні якості у конкретних ситуаціях буття, давати адекватну мотивовану моральну оцінку дій та вчинків. Саме такий, узагальнений стійкий емоційно-когнітивний образ здатний виконувати регулятивну функцію поведінки, однак, в ході констатувального експерименту не виявлено жодного опитаного даного типу (за сукупністю уявлень про усі моральні якості, які підлягали вивченню). Цей тип можна спостерігати лише в уявленнях про поодинокі якості: понад 40 % дітей старшого дошкільного віку із загальної вибірки мають узагальнене уявлення щонайменше з однієї моральної якості, що свідчить про можливість даного вікового періоду і пояснюється недосконалістю виховних впливів та в цілому недооцінку даного напрямку роботи з дошкільниками.

Висновки. Отже, отримані результати дозволяють зробити висновок про те, що у старшому дошкільному віці триває процес розвитку етичних уявлень: уявлення уточнюються, узагальнюються, збільшується їх кількість, виробляється відповідне емоційно-оцінне ставлення. В цілому стан сформованості уявлень дітей шостого року життя про моральні якості недостатній – у переважній більшості етичні уявлення носять характер одиничних образів з не завжди обґрунтованою моральною оцінкою, існує досить високий відсоток дітей з

нестійкими, фрагментарними уявленнями; рівень розвитку етичних уявлень про негативні моральні якості суттєво вищий, ніж про позитивні, при чому це більш характерно для дівчаток; найбільш усвідомленими дітьми є негативні моральні якості: жадібність, злість, брехливість, в той час як уявлення про чуйність та скромність практично не сформовані. Дані констатувального експерименту визначають необхідність цілеспрямованого впливу на розвиток етичних уявлень у старших дошкільників.